

maga teljességében rendelkezésünkre áll. Ennek érdekében ünnepeltünk szinte egy egész életet áldozott, s ezzel nagy mértékben vitte előre a magyar névkutatás ügyét.

NYÍRKOS ISTVÁN

Kazimi osztják rénnevek

1991 júniusában közel két hetet tölthettem egy osztják családnál. Tanárnőm, Schmidt Éva hosszabb kiküldetését tölti Nyugat-Szibériában, hároméves programjának célja egy osztják folklórarchívum alapjának megteremtése és a helyi kutatók felkészítése a későbbi önálló munkára. Feladata a már meglévő anyagok rendezése mellett újabbak gyűjtése. Ezért szervez a nyári, utazásra alkalmas időszakban expedíciókat. Egyik ilyen útján én is részt vehettem, így kerültem a kazimi osztják Moldanov családhoz.

Legközelebbi nyelvrokonaink, az obi-ugorok egy csoportja a Kazim folyó mentén él. Nyelvük, nyelvjárásuk is innen kapta nevét. Az itt élő emberek megélhetésének alapja hagyományosan a halászat, vadászat, réntartás, bár ma már az őslakosok jelentős része keres munkát a jól jövedelmező kőolaj- vagy földgázkitermeléseken. Az ősi életmódot folytatók is a XX. századi állapotokhoz alkalmazkodnak, a régi gazdálkodási formákat kolhozok felügyelete alatt végzik. Ez a tényleges munkába nem mindig jelent beleszólást, inkább csak az értékesítésben segít; s ez a rendszer az, amelynek keretében a megélhetéshez nélkülözhetetlen élelmiszerjegyekhez juthatnak a családok.

Aj kur jox 'kis láb falu' a Kazim forrásvidékén található nyári szálláshely. Nevéből a település méreteire nem következtethetünk, hisz az osztjákok falunak neveznek minden kisebb szálláshelyet. Így a fent említett település is egyetlen házból, a hozzá tartozó csumból és tárolóépületekből áll. Itt lakik a Moldanov család: egy nyugdíjas házaspár és gyermekeik. A család nyaranta a réncsordától külön, az erdős tundraövezetben lakik, itt a tenger sok szűnyog miatt ilyenkor nem maradnának meg az állatok. A rének azért minden nap, szinte minden percben jelen vannak. A fő foglalatosság ilyenkor a halászat, a zsákmányt a réneknek szárítják télire. A ház körüli, házi munkákban is hol egy új rénszőrcsizma készül, hol a teherhúzó száznak egy új talp. A beszélgetések, esti mesélések során feltűnt, hogy az a fontos szerep, amelyet ezek a négy lábúak töltenek be a család életében, megmutatkozik abban is, ahogy beszélnek róluk, elnevezik őket. Így támadt az az ötletem, hogy érdemes végigsoroltatni a család rénjeinek neveit.

Az anyagot magnószalagra rögzítettük, ezen a név mellett leggyakrabban egy rövid magyarázat is hallható arról, hogy miért ezt kapta az állat. Az élő szöveg természetéből, néha kérdéseinkből is következett, hogy egy-egy név többször, több változatban is elhangzott. Az anyag lejegyzésekor és feldolgozásakor az először

elhangzó névváltozatot "alapalak"-nak, az ugyanannál az állatnál előforduló további neveket névváltozatnak tekintettem még akkor is, ha nemcsak kis alaki vagy grammatikai különbség mutatkozik az adatok között. A neveket a STEINITZ-féle latin betűs átírásban közlöm, a név után annak jelentése, majd a változatok következnek. A nevek az elhangzás sorrendjében követik egymást, a későbbi hivatkozás megkönnyítése érdekében számokkal, a változatokat pedig az ábécé kisbetűivel jelölöm. A rō., ill. rt. a *rénökör*, ill. *réntehén* szavak rövidítése, az állat nemére utal. Ha a jelentés helyén vagy annak egy részén ? jel található, az egy olyan szót jelöl, aminek nem sikerült megfelelő fordítást találni, vagy a rendelkezésemre álló szótárakban, szójegyzékekben nem leltem rá, és mivel a szöveg lejegyzése már nem a család körében történt, nem volt módunk ismételtlen megkérdezni a gazdákat. A *xɔpti* 'rénökör', a *wʕʕi* 'réntehén' oszjtákul. A nevek jelentésének megadásakor nem mindig ragaszkodtam a pontos magyar megfelelőhöz, néha csak *rén* a fordítás. A nevek gyakran egy jelzóból és egy jelzett szóból állnak. Az ilyen szerkezeteket – különösen ha már névvé olvadtak össze – a magyar helyesírás szerint leggyakrabban egybe kell írni. Itt a nevet alkotó szavakat egymástól elkülönítve írom, abban az esetben ha, a) a név kettőnél több tagból áll; b) nem dönthető el egyértelműen a tagok közötti viszony.

1. *līpanta n'ɔʕ* 'lepke orr' 1.a *līpanta xɔptije* 'lepke rénökröcske'; az állat pofáján a lepke szárnyán láthatóhoz hasonlító foltok vannak; rō.
2. *ʕonta n'ɔʕ* 'lúd orr'; fején hosszú vékony fehér csík van az orrhegyéig, mint a lúd csőrén lévő sárga csík; rō.
3. *kɔlej* '?' 3.a *kɔlije* (az alapalak kicsinyítő képzős változata); a név kicsinyítőképzős változatának hangalakja nagyon hasonlít a *xɔrije* 'rénökröcske' szóra, valószínűleg ez a hasonlóság játszott szerepet a névadásban; rō.
4. *aj n'ɔʕ sem* 'kis [?] szem' 4.a *n'ɔʕ sem* '[?] szem'; a *szeme* szélei vörösesbe hajlanak; rō.
5. *ar pɔs* 'sok jel'; a család ajándékba kapta az állatot, ezért a fülén több gazda jelét is viseli; rō.
6. *aj pōx xɔpti* 'kis fiú ökör' 6.a *aj pōxijem xɔpti* 'kis fiacskám ökör'; eleinte etetéskor használt megszólítás, mely később az állat neve lett; rō.
7. *ewen xɔpti* 'lányos ökör'; egy árván maradt tehénborjút maga mellé fogadott, azóta is lányaként neveli; rō.
8. *piti weš xɔ* 'fekete arc ember'; pofája fekete színű; rō.
9. *wɔtas iki* 'hóvihar öreg'; rō. fehér, hóviharhoz hasonlító színű bundája van; rō.
10. *maja xɔpti* 'május ökör' 10.a *maja* 'május'; májusban született állat; rō.
11. *sōjəʕ xɔ* 'dér ember' 11.a *sōjəʕ xɔpti* 'dér ökör' 11.b *sōjəʕ pūnəp xɔpti* 'deres szőrű ökör'; szőre színe a dérré hasonlít; rō.
12. *tūt-jūx tɔti xɔpti* 'tűzifa hozó ökör' 12.a *tūt-jūx taʕti xɔpti* 'tűzifát szállító ökör' 12.b *jūx taʕti xɔ* 'fa szállító ember' 12.c *tūt-jūx taʕti ikileŋki* 'tűzifa szállító öregecske'; a háziasszonynak mindig ez az állat segít a tűzifa hazaszállításában; rō.
13. *kārəs xɔpti iki* 'magas rénökök öreg' 13.a *kārəs xɔptije* 'magas rénökröcske'; az átlagosnál magasabb termete van. 13.b más neve: *šɔwər iki* 'nyúl öreg'; rō.

14. *š ɔwəɾ ʔki* 'nyúl öreg'; szőre a fehér jéghez, a nyúl téli szőrének színéhez hasonlít más neve: *kārəs xɔptije*; rö.
15. *ũma* 'horkolás'; a törött lábú borjú az anyjától elszakítva, a család körében nevelkedett; ekkor figyelték meg, hogy alvás közben horkol; rö.
16. *māna rŭj* (nyenyec név); vezérökör, ezért illeti ez a név (bővebb magyarázatot többszöri rákérdezés után sem kaptunk); rö.
17. *Λελ xɔpti* 'alacsony ökör' 17.a *aj Λελ xɔpti* 'kis alacsony ökör'; termete a megszokottnál alacsonyabb; rö.
18. *xōrasəŋ xɔpti* 'formás ökör' 18.a *aj xōrasəŋ xɔpti* 'kis formás ökör' 18.b *xōrasəŋ xɔpt* 'formás ökör' (alakváltozat); szép, tetszetős alakja van; rö.
19. *tarəm xɔ* 'erős/vad ember' 19.a *aj tarəm xɔ* 'kicsi erős ember'; rö.
20. *sŭŋk xɔ* 'feketeréce ember'; szőre sötét színű, mint a feketeréce tolla; rö.
21. *aj rɔm pōx* 'kis nyugodt fiú' 21.a *rɔm pōx* 'nyugodt fiú'; igen nyugodt természete van; rö.
22. *ewi xōrasəp xɔ* 'lány formájú ember' 22.a *ewile* 'lányka' 22.b *ewilenki* 'nőcske' 22.c *ewi* 'lány'; a család adta név eredetére nem derült fény, valószínűleg a hímre nem jellemző alkat motiválhatta a névadást; rö.
23. *kārəs' nelenki* 'magas nőcske' 23.a *kārəs' ne* 'magas nő'; termete az átlagosnál magasabb; rt.
24. *pŭi wŭli* 'fekete réntehén'; szőre színéről kapta nevét; rt.
25. *n'an' wŭli* 'kenyér rén'; kedvenc csemegéje a kenyér, erre a szóra bármikor azonnal megjelenik (vö. 42., 43); rt.
26. *jām nelenki* 'jó nőcske' 26.a *jām ne* 'jó nő'; formás alakja miatt lett ez a neve; rt.
27. *āŋki wŭli* 'anya réntehén' 27.a *mānarŭj āŋki* 'manaruj anya'; rt.
28. *t'āla-tāla* (hangutánzó szó); a nyakában hordott csengő hangjára utaló név; rt.
29. *sɔlnŭška* 'napocska (orosz)'; rt.
30. *aj xānsəŋ wŭlije* 'kis tarka rénecske' 30.a *aj xānsəŋ wŭli* 'kis tarka rén'; szőrének mintázata a névadás oka; rt.
31. *wŭjŭ(w) n'ōl* '[?]' réceorrú' 31.a *Λɔnt n'ōl ewile* 'réce orr leányka' 31.b *Λɔnt n'ōl* 'réce orr' 31.c *Λɔnt n'ōl ewilenki* 'réce orr leányka'; jellegzetes formájú orráról kapta nevét az állat; rt.
32. *tɔlan ūmi* 'jég asszony'; lábhegyén jégszínű foltok vannak; rt.
33. *xŭwi sew wŭli* 'hosszú hajfonat rén' 33.a *xŭwi sew* 'hosszú fonat' 33.b *xŭwi sewi ne* 'hosszú fonatos nő'; igen hosszú agancsú állat; rt.
34. *xɔleŋ ewile* 'piszkos lányka' 34.b *xɔleŋ ewi* 'piszkos lány'; a fekete és a fehér foltok úgy váltják egymást mellső lábain, mintha bepiszkolódtak volna; rt.
35. *n'ar wŭli* 'csupasz rén'; a jég papírhoz hasonló fehér színére emlékeztet az állat szőre; régi osztják hagyomány szerint az ilyen színű állatokat ez a név illeti; rt.
36. *aj ewilenki* 'kis lányka' 36.a előző neve: *sem wŭli* 'szem tehén'; rt.
37. *s'ūs'i wŭli* 'csecses tehén'; a szokásosnál sokkal tovább, fejlett állat koráig szopott; rt.
38. *ɔwlex* '(egy kacsafajta neve)'; az állat szeme körül olyan fehér folt látható, mint a névadó kacsafajtáé körül; rt.

39. *wɔrt pɔx wʉli* 'Fejedelehmős Fiú rén' 39.a *wɔrt pɔx wʉlije* 'Fejedelehmős Fiú rénecke'; az a szellem a névadó, akinek áldozatául ajánlják fel majd az állatot; rt.
40. *kewn'əx xɔpti* 'madár ökör'; rö.
41. *kewn'ək wʉli* 'madár rén' 41.a *kewn'ək* 'madár'; rt.
42. *n'an' wʉli* 'kenyér rén' 42.a *aj n'an' wʉli* 'kis kenyér rén'; kedvenc csemegéjéről kapta nevét (csakúgy mint a 25. és 43.); rt.
43. *wɔn n'an' wʉli ɪmi* 'nagy kenyér rén asszony'; kedvenc csemegéjéről kapta nevét (vö. 25. 42.); rt.
44. *n'ɔp kūr ne* 'jávorbörjű láb nő' 44.a *n'ɔp kūr ɪmi* 'jávorbörjű láb asszony'; lábának pata fölötti része a jávorbörjűéra hasonlít; rt.
45. *wɔn tɛpəl ɪki* 'nagy bendő öreg'; a gyakorlatlan szemlélőnek is jól látható az állat megszokottnál jóval nagyobb hasa; rö.
46. *pʉi xɔptarka ɪmi* 'fekete meddő asszony'; rt.
47. *aj pɔx siri wʉli ɪmi* 'kis fiú első rén asszony'; rt.
48. *xɔri ne* 'félénk nő'; nagyon félénk természetéről nevezték el; rt.
49. *wɔnt wʉli ne* 'erdei rén nő' 49.a *wɔnt wʉli ɪmi* 'erdei rén asszony'; vad, az ember társaságát kerülő állat; rt.
50. *jeŋk weš* 'jégfehér arc'; fekete szőrű állat, csak a pofája fehér; [?]
51. *wantləŋ* 'terhes' 51.a *want ɔxəl taŋti wɔn xɔpti* 'teherszánt húzó nagy ökör'; a család nyári, ill. téli szálláshelyére való költözködéskor jut fontos szerephez ez a rén; rö.
52. *as ɪj ɪki xɔpti* 'Ob-fői Öreg ökör'; áldozati állat (vö. 39.); rö.
53. *ɪmi xɔpti* 'asszony rénökör' 53.a *kāŋtas' ɪmi xɔpti* 'Kaltas Asszony ökör'; áldozati állat (vö. 39.); rö.

Ez a névsor nem tartalmazza a család összes állatát, nevet csak azoknak adnak, amelyeket a ház körüli munkában segítségül, vagy fogatolásra használnak. Az 53 állat elnevezése a változatokkal együtt összesen 91 név, ezek nagy része két- illetve háromelemű (45%, ill. 33 %), egyelemű nevet az esetek 13%-ában használnak, míg az ennél összetettebb alakok csak elenyésző számban fordulnak elő. Az állat nemét mutató szó (*rénökör*, *réntehén*) igen gyakran a név részét képezi (pl. 1., 1.a, 4.a, 5. stb.), ezzel magyarázható az összetett nevek ilyen magas aránya. Ha a nemre való utalás mellett jelző is kiegészíti, leggyakrabban már három elemből áll (pl. 4., 6. 6.a, 8. stb.). Ennél hosszabb formák már szinte körülírások, mindennapi használatuk nehézkes, nyilván ez az oka annak, hogy ilyenekkel összesen 4 esetben találkoztunk (43., 47., 51.a, 52.). Igen sok változat az alapalak kicsinyítő képzős formája. Ennek gyakori használata egyrészt az osztják nyelv természetében keresendő, mely szívesen él ezzel a lehetőséggel, másrészt a gazdák kedves állataikhoz való viszonyukat is kifejezik ezzel. A kicsinyítő képző használata néha nem kedveskedő, hanem éppen az ellenkező célt szolgálja, szinte csúfoló. Ezt figyelhetjük meg például akkor, amikor egy nőies formájú hím kerül szóba (22.a, 22.b).

Ha már ember és állat kapcsolatáról esett szó, érdemes megemlíteni, hogy a *xɔpti* és *wʉli* 'rénökör' és 'réntehén' neveket az *ɪki*, ill. *ɪmi* 'öreg', ti. ember és 'asszony' szavakkal szinonimaként használják, akárcsak a *xɔ* 'ember' szót (pl. 8., 9., 11., 12.c.) A lejegyzett szövegben megfigyelhetjük azt is, hogy az embernek tekintés

nemcsak az elnevezésekben szerepel. Amikor ezekről az állatokról esik szó, ugyanazokat az igéket, kifejezéseket használják, mint amilyenekkel az emberi tevékenységeket jelölik. De a hasonlítás, azonosítás nemcsak itt figyelhető meg, hanem akkor is, amikor egy állatot jellemző testrészéről elnevezve az ember ugyanilyen testrészének nevét használják; így például pofa helyett mindig arcot mondanak, az agancs az állat hajfonata stb. (vö. 8., 33., 33.a, 33.b). Szintén az emberrel való kapcsolat tükröződik abban, hogy azok az állatok, amelyeknek több feladatuk van a ház körül, vagy amelyeké fontosabb, több nevet kapnak, ill. ugyanannak a névnek különbözőképpen becézett változatait használják rájuk. Szép példa erre a tűzifa hordásánál segítő állaté (12., 12.a, 12.b, 12.c). Mivel a tüzelőről való gondoskodás az osztjásoknál a nők feladata, nem csoda, hogy háziasszonyunknak igen kedves a nehéz fizikai munkában segítő társa.

A nevek többsége mégis a környezetből, a természetből kölcsönöz találó elnevezést. Az osztják ember – különösen egy réntartó család – mindennapjait a természetben éli, kézenfekvő tehát az itt előforduló hasonlóságokra felfigyelni, s ezeket a névadásban is érvényesíteni, akár egy másik állat hasonló formájú testrészéről, akár egy jellegzetes téli vagy tavaszi színről legyen is szó (pl. 1., 1.a, 4., 4.a, 9., 11., 11.a).

Végezetül köszönetet mondok Schmidt Évának, akinek segítségével gyűjtöttem és dolgoztam fel az osztják nyelvű anyagot.

OSZKÓ BEATRIX

Ragadványnevek gyászjelentéseken

1. Néprajzi és névtani szakirodalmunk számon tartja a megkülönböztető szerepű, közömbös hangulatú ragadványnevek fejfára, sírkőre kerülését. MARKÓ IMRE LEHEL arra is hoz példát a Kiskanizsai ragadványnevek című dolgozatában, hogy egyikét-másikat még a cégtáblára is ráfestették (Nyr. 79 1955]: 114). Magam pedig a bánokszentgyörgyi volt körjegyzőséghez tartozó falvakban (Bánokszentgyörgyön, Bucsután, Oltárcon, Valkonyán) azzal a meglehetősen ritka, sőt talán egyedi jelenséggel is találkoztam, hogy a század elején, de még a két világháború között is a bádoglemezből készült 30x20 cm-es házszámtáblán nemcsak a házsám és a településnév, hanem a házigazda vezeték- és keresztnéve, továbbá – ha volt – közömbös hangulatú ragadványneve is fel volt tüntetve, amit persze a körjegyzőség rendelt el a ragadványnevet viselő megkérdezése nélkül. A göcseji és hetési személynevek gyűjtésekor magam is láttam jó néhányat, egyiknek a fényképét közöltem is munkám 78. lapján (Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Bp., 1973).